10.53644/MKI.MNYN.2025.14

A KÁRPÁTALJÁN TÖBBNYELVŰ KÖRNYEZETBEN ÉLŐK NYELVHASZNÁLATÁRÓL

ZÉKÁNY KRISZTINA

KIVONAT: A tanulmány olyan kárpátaljaiak nyelvhasználatáról szól, akik a többnyelvű környezetüknek köszönhetően kialakítottak egy jellemző nyelvváltozatot, amelybe olyan arányban keverik az általuk valamilyen szinten mindenképpen ismert két-három nyelvet, ahogy azt a helyzet megkívánja. Kisebb mértékben, de ezzel a jelenséggel számolnunk kell a színmagyar településeken is, hiszen az államnyelv, illetve az idősebb generáció számára az orosz nyelv ismerete (ők még azt tanulták) feltétele a helyben való boldogulásnak. Az ilyen kölcsönzések száma egyenes arányban lehet a térségben előforduló nemzetiségek létszámának arányával is. S minél inkább szórványtelepülésre érünk, annál több a nyelvi kölcsönzés, akár egész kifejezések, tagmondatok, mondatok, annál jellemzőbb a nyelvváltás, kódváltás.

A nyelvi átvételek nem kizárólag a közvetlen kapcsolat útján kerülnek be az érintett nemzetiségek nyelvébe, az elmúlt évszázadban lezajlott államfordulatoknak köszönhetően a kárpátaljai lakos legalább öt államnyelven próbált boldogulni. Így a kölcsönszavak kronológiai rendezésénél igencsak színes a paletta. A kölcsönzések szófaji és fogalomköri csoportosítása kérdésében is gazdag szakirodalom áll a rendelkezésre. Érdekes és egyben jellemző is, hogy az átvett szavakat később a beszélő a saját nyelvének grammatikai törvényei szerint építi tovább, így nem csupán összetett szavak elemeiként találkozhatunk velük, hanem a képzett, továbbképzett formák sem ritkák. Számos példánk van közvetlen kölcsönzésekre, hangalak- és jelentéskölcsönzésre, hibrid kölcsönszavakra, illetve szólunk a fordítás útján létrejött tükörszavakról és -kifejezésekről is.

Az egymás nyelvéből átvett szavak és kifejezések létjogosultságát a befogadó nyelvben talán az indokolja, hogy a beszélő kényszerűségből használja-e, avagy annyira elfogadta, hogy a helyzethez illőbbnek, kompaktabbnak, találóbbnak tekinti az anyanyelvi megfelelőnél.

A kárpátaljai vegyes ajkú lakosság szép példája annak, hogy meg lehet őrizni a saját nép kultúráját, nyelvének tisztaságát úgy, hogy a környezeti hatásoknak sem áll ellen, éppen ellenkezőleg, átveszi a másikéból a neki tetszőt, de ezzel párhuzamosan megőrzi a sajátja értékeit.

KULCSSZAVAK: többnyelvű környezet, nyelvi kölcsönzés, nyelvválasztás, kódváltás, „kevert" nyelvváltozatok

---

A többnyelvű környezet mindig lehetőséget biztosít arra, hogy a nyelvhasználó választhasson a nyelvek között a tudásszintjének, az adott szituációnak megfelelően vagy akár a beszédpartner nyelvtudásához igazodva. Egy kárpátaljai lakos számára, aki bírja valamilyen szinten az itt használatos nyelveket, nem idegenek a nyelvváltás, a kódváltás vagy a nyelvválasztás, a nyelvi kölcsönzés szocio- és pszicholingvisztikai aspektusai.

A kárpátaljai két- vagy többnyelvű közösségben élők nyelvhasználata sajátságos abból a szempontból, hogy a lehető legtermészetesebb a számukra: a verbális kommunikáció során más nyelvi rendszerhez sorolható nyelvi elemet használnak vagy más nyelv használatára váltanak. Ez a jelenség a közösségben elfogadott normák szerint történik, és valamennyi itt használatos nyelvből merít.

Ha a kölcsönelemek szempontjából vizsgáljuk nyelvjárásainkat, arra a következtetésre juthatunk, hogy román nyelvi elemekkel főleg a Rahói, Técsői járás magyar nyelvjárásaiban, szlavizmusokkal a Rahói, Técsői, Huszti, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi, Ungvári járás magyar nyelvhasználatában kell számolnunk. Magyar elemek pedig az egész területen előfordulnak, főleg a legidősebb generáció körében, akik még megélték a „magyar világot" Kárpátalján.

Valamilyen fokon minden kárpátaljai lakos, aki ide született vagy hosszabb időt töltött itt, egy idő után két- és háromnyelvűvé válik, hiszen az élet minden

területén kapcsolatba kerül más nemzetiségűekkel. A kisebbségek esetében ez az állítás fokozottan igaz, hiszen kisebbséghez tartozóként, főleg városi környezetben, a legfiatalabb éveitől kezdve kommunikálnia kell az államnyelven, illetve azonkívül a környezetében előforduló más nyelveken is bizonyos mértékben.

Ahol az együttélés megszokott és évszázados múltra tekint vissza, ott nem jellemző a negatív attitűd egyik vagy másik nemzet nyelvével szemben. Azokban a közösségekben, amelyek nyelvileg viszonylag homogének, ápolják saját hagyományaikat, identitásuk erős, helyben biztosított az anyanyelvű oktatás, ott viszont gyakran fordul elő, hogy a helyiek megtanulják ugyan az ukránt (vagy oroszt), nagy presztízsűnek tartják, hiszen szükséges a Kárpátalján való boldogulásukhoz, továbbtanuláshoz, munkához, de bizonyos fokú ellenérzéssel viseltetnek iránta. A fiatalabb generáció nyelvi tudását igyekszik kiegészíteni egy-két világnyelv ismeretével, ők ezt a jövőjük érdekében jó befektetésnek tartják.

A magyar ajkú beszélők is bizonyos kommunikációs szituációban hajlandóak nyelvet váltani akkor is, ha ez nem megszokott jelenség a számukra. Ha a beszélgetésnél ukrán egyén is jelen van, akkor a magyarok hajlamosak ukránra váltani, hogy kedvezzenek a beszédpartnernek. Ez nem nagyon függ az ukrán nyelvtudásuktól, inkább a beszédhelyzettől, a státusztól, a beszédtémától, a beszélők egymáshoz való viszonyától.

Fordított jelenségre is van példa bőven. Ha egy nem magyar házasodik be a magyar családba, idővel csak ragad rá valami, és elkezd magyarul beszélni a családtagokkal. Ha egy munkaközösségbe jön egy új tag, aki nem beszél magyarul, idővel „asszimilálódik", hogy jobb munkakapcsolatot tarthasson fenn a többiekkel, hiszen nem fognak mindig nyelvet váltani az ő kedvéért.

Ha az életben (családban, munkahelyen) állandósul a többnyelvű környezet, akkor nagyon gyorsan kialakul az a bizonyos sajátos nyelvváltozat, ami az összes jelen lévő nyelvből merít, akár párhuzamosan használja a különböző nyelvű szavakat, de nem véletlenszerűen keveri egy megnyilatkozáson belül a nyelveket, hanem társadalmi szabályokat és a nyelvi rendszer normatíváit követi. Erre szép példa, hogy a szláv – jelen esetben az orosz és ukrán – szívesen látja el kicsinyítőképzővel egy idő után a magyarból átvett szót, hiszen a saját nyelvében is gyakran él ezzel a nyelvi megoldással. Így születnek az olyan kárpátaljai ételnevek, mint a *kiflik* 'aprósütemény', *krumpilyka* 'burgonya' stb.

Ha a magyarok beszédében meghonosodik egy szláv szó, akkor az ott épül tovább, hiszen a magyar nyelv amúgy is sokat szerkeszti a szóalakot. Egy-egy nyelvi elem többször is áteshet ilyen folyamaton, megszilárdul, és akkor jönnek létre olyan szóköltemények, mint az ungvári helynévként funkcionáló *Zátováni szántók, Zákertjánki*, amelyekben egymást váltják a magyar és a szláv szóelemek egy szóalakon belül.

A nyelvhasználatot elsősorban meghatározó, két alapvető kommunikációs helyzettípus a privát (familiáris) és a nyilvános (közéleti). A privát nyelvhasználatra jellemző, hogy nem tudatos, tehát használata közben nem működik tudatos ellenőrzés, míg a másik típusnál igen. A familiáris szféra a legfontosabb nyelvhasználati színtér, hiszen elsődleges szerepet tölt be a nyelv elsajátításában; ha kisebbségi közösségről beszélünk, akkor megtartásában is (Kiss 1995: 69).

Ha otthon beszélek, akkor a világ legtermészetesebb módján egy-egy idegen szót is belecsempészek a mondandómba, mert megtehetem, a beszédpartnereim is így beszélnek. A lexikai szintű (egyszavas kódváltás) a mi esetünkben nem a magyar nyelv hiányos ismeretén alapul, hanem egy korábbi nyelvi emlék felidézése, a mondandó hitelesítése azzal, hogy azon a nyelven hívom elő a mentális lexikonból a lexikai egységet, amin az elhangzott, s erre másodnyelvi kompetenciáim lehetőséget is adnak. Minél inkább szórványmagyar területen járunk, annál gyakrabban találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a magyar beszélő azért kever nem magyar szót a beszédbe, mert azt rövidebbnek, találóbbnak, tartalmilag megfelelőbbnek érzi, vagy esetleg már nem jut eszébe a magyar szó.

A megfelelő beszédszituáció megengedi, hogy szószerkezeteket, idiómákat is keverjünk a magyar beszédünkbe. Nem ritkán köszönünk az utcán a helyi kevert nyelv valamilyen elemével, vagy mondunk pohárköszöntőt a társaság kedvéért nem magyarul. A legcifrább és legváltozatosabb kategória talán a szitkok és káromkodások csoportja. Ezek szabadon áramolnak a különböző nyelvekben különösebb nyelvi akadály nélkül. Sőt, gyakran egyféle nyelvi eufemizmusként a magyar szitokszó első szótagja áll indító elemként, de a másik nyelv egy teljesen közömbös szavává, szerkezetévé alakul át, csitul, mire kimondjuk (*baszémé nohámé* ‘mezitláb’ (ukr. босими ногами ‘ua’).

Ha figyelmesen hallgatjuk ezt a kevert beszédet, észrevehetjük, hogy hosszabb tagmondatok, mondatok esetében a nyelvváltás leggyakrabban a mondathatáron

történik különösebb fennakadás nélkül, betartva az éppen beszélt nyelv szórendjét, hangsúlyokat. Ha viszont a nem anyanyelvi beszélő fogalmaz a másik nyelven hosszabb szöveget, akkor egy idő után szinte biztosan saját anyanyelvének logikáját kezdi el követni, például a mondatban a szavak sorrendjét cseréli fel a neki megfelelőbbre. Az anyanyelv dominanciája talán itt figyelhető meg legtovább: ha már helyesen ejti az adott nyelv hangjait, megtanulta a helyes hangsúlyozást is, a szavak mondatba fűzését nagyon sokáig még „saját feje után" rendezi.

Borbély Anna a magyarországi románok között szociolingvisztikai kutatásokat végezve 14-féle kódváltástípust különböztetett meg a kódváltást kiváltó kommunikációs indítékokat tekintve:

- „*státuszemelés*: a beszélő szerepének a megváltozása, hivatalos jelleg, szakértelem kifejezésre juttatása, műveltség fitogtatása;
- *szolidaritás*: a csoportidentitás jelzése és hangsúlyozása;
- *az üzenet perszonalitása:* a beszélők jelenlétének kifejezésre juttatása;
- *bizalmasság*: düh és bosszúság kinyilvánítása, káromkodás;
- *kizárás*: valaki kizárása a társalgásból;
- *megszólítás*: egyvalakinek a megszólítása egy több személyből álló csoportban, a megszólított azonosítása;
- *személyes/objektív álláspont kinyilvánítása:* a beszélő kifejti, hogy saját véleményéről vagy pedig egy általánosan elfogadott véleményről van-e szó;
- *kitöltés*: egy lexikai alak, kifejezés, diskurzusjegy vagy mondat kitöltése, a legmegfelelőbb szó kimondása;
- *kiváltás/kötés:* a legutóbb használt nyelv folytatása;
- *idézés*: valakinek az idézése;
- *közbevetés*: a beszélő kilép a személytelen narrátor szerepéből, hogy egy másik megjegyzést tegyen;
- *az üzenet minősítése:* részletezés vagy hangsúlyozás, magyarázata az egyik kódon elhangzottaknak;
- *ismétlés*: az egyik kódon elhangzott üzenet megismétlése a másik kódon;
- *fordítás:* az egyik nyelven elhangzott vagy leírt szövegrészt a másik nyelvre lefordítják, hogy tartalmát, jelentését ismertté tegyék azok számára, akik nem értették." (Idézi Márku 2013: 49.)

A kódváltásnak mindig pragmatikai okai vannak. A két kód váltakozó megjelenése a beszélgetésben úgy értelmezhető, hogy egyben a kommunikációs szituációt is figyelembe vesszük. Amennyiben a pragmatikai ok nem fedezhető fel, a váltás pragmatikai erejét veszti, és már nem nevezhető kódváltásnak, hanem kódkeverésnek (Navracsics 2010: 122).

A többségében magyar vagy színmagyar településeken bár tudatos a szókölcsönzés, mégis elhanyagolható jelenség. Az itt lakó azokat a nem magyar szavakat keveri a beszédbe, amit muszáj: a hivatalos ügyintézés szakszókincsét, a termék nevét a csomagolásról. Ha megtörténik a kódváltás (vagy kódkeverés), annak leggyakoribb típusa talán az idézés, hogy minél hűebben adja át a mondanivalót, és ne bajlódjon a fordítással feleslegesen, hiszen mindenki érti, amit mond. A szó vagy szónál nagyobb egység kölcsönzéséhez való attitűd pozitív, a kétnyelvűség természetes velejárójára.

A nációk és kultúrák évezredes keveredésének eredményeképpen kialakult nyelvváltozat kutatásának mára gazdag szakirodalma van. A kárpátaljai helyi nyelvezet unikális azáltal is, hogy nem csupán az itt élők nyelvi és kulturális keveredésének lehetünk tanúi, hanem a történelmi korszakok gyakori váltakozásának köszönhetően az élő nyelvben párhuzamosan vannak jelen az elmúlt száz év valamennyi államnyelvének mind ez idáig fennmaradó elemei. Ide sorolhatóak a hivatali nyelv magyar, cseh, orosz, ukrán nyelvű szakszavai vagy azok az utcanevek, amelyek hivatalosak voltak egy-egy politikai korszak idejében.

A kölcsönszavak elemzésekor a csoportosítás több szempontból is történhet. Ezek egyike az átvétel ideje alapján történő kronológiai rendezés. A meghonosodás ideje alapján Lizanec Péter a kárpátaljai magyar nyelv szláv lexikai elemeit két csoportba sorolja: régi ukrán/szláv (a XII. századtól a XX. századig) és új ukrán/szláv elemekre (1945 után) (Lizanec 1993: 51–54).

Az első csoportba a régi ukrán/ruszin jövevényszókat teszi, pl. *haluska* ‘galuska’ (ukr. галушки ‘ua’), *borona* (ukr. борона ‘ua’), *beszéd* (ukr. бесіда), *galamb* (ukr. голуб ‘ua’). Az első csoporton belül *három* korszakot különít el (1. VIII–IX. század; 2. a honfoglalás utáni időszak [IX–X. század]; 3. a XVIII. század eleje – a XX. század 50-es évei).

1945 után a szláv nyelvi elemek újra nagy mennyiségben kerültek a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatába, ezeket sorolja a második csoportba (uo. 54–55).

Ilyenek például: *kufájka/pufájka/fufájka* 'vattáskabát' (ukr. kny. куфайка 'ua'), *májka* 'póló; atléta, ujja nélküli, alsó férfi ruhadarab' (or. майка 'ua') stb.

Az újabb szláv átvételeket érdemes külön csoportban tárgyalni, ide a XX. század 90-es éveitől adatolható ukrán, orosz lexikai elemek, kifejezések tartoznak. Például: *szkidka* 'árengedmény' (ukr., or. скидка 'ua'), *konkursz* 'verseny' (ukr., or. конкурс 'ua'), *marsrutka* 'iránytaxi' (ukr., or. маршрутка 'ua').

A hungarizmusok kronológiai csoportosításánál korszakhatárnak mindenképp az 1944-es államfordulatot lehetne venni. Az első csoportba tehát az addig átkerült magyar szavak és kifejezések szabadon áramoltak a nem magyar ajkú lakossághoz, hiszen a hivatalos államnyelv (kisebb megszakításokkal a század elején) a magyar volt.

Az 1945 utáni szovjet időszakban nem kerültek át magyar szavak a helyi más nyelvekbe és nyelvjárásokba akkora mennyiségben, hogy azokat érdemes lenne külön csoportba rendezni. Talán a második csoportba azok az elemek kerülhetnek, amelyek már a nyitás időszakában, Ukrajna függetlenségének idején vándoroltak azok beszédébe, akik a határnyitásokkal járó új lehetőségek, a külföldön történő továbbtanulás esélye vagy egyszerűen saját családi kötelékeik miatt elkezdték intenzíven tanulni a magyar nyelvet. Nőtt a presztízse, nagyobb igény jelentkezett az óvodai és iskolai magyar nyelvű oktatásra is, megjelent a magyar nyelv második idegen nyelvként történő oktatásának lehetősége a nem magyar tannyelvű iskolákban. Ide sorolhatók például: *magyar igazolvány, állampolgárság, eskü* stb.

A szófaji eloszlás szempontjából a legtöbb kölcsönszó főnév, ige, illetve melléknév, hiszen a kontaktológiai szakirodalom szerint nyelvi univerzálénak számít, hogy nyelvi kontaktushelyzetben ezek a szófajok kölcsönözhetők egyik nyelvből a másikba a legkönnyebben (Bartha 1993: 105).

A kárpátaljai kevert nyelvben a különböző helyi nyelvekből származó átvételek legnagyobb része főnév: or. *szprávka* 'igazolás', or. *putyovka* 'beutaló'; ukr. *dovidka* 'igazolás', ukr. *putyivka* 'beutaló'; rom. *friga* 'olvasztott brinza, sajt', rom. *mamaliga* 'puliszka'; magy. *leginy* 'legény, suhanc', magy. *palacsinda* 'palacsinta'. Ezek toldalékolva, összetett szavak elemeiként is előfordulnak: *dezsurál* 'őrködik, ügyel'; *remontol* 'megjavít, felújít'; *kifliki* 'aprósütemény'; *palacsintóvka* 'serpenyő'.

A szláv jövevényszavak fogalomköri csoportosításánál Bárczi Géza, Lizanec Péter és Kótyuk István tipizálását alapul véve Gazdag Vilmos összeállította a saját rendszerezését:

1. Anyagok: *belizna* ‘fehérítő’; *diklofosz* ‘rovarirtószer’; *pasztelin* ‘gyurma’; *szoljárka* ‘gázolaj’.
2. Dokumentumok: *akt* ‘ügyirat’; *atesztát* ‘érettségi bizonyítvány’; *autobiográfia* ‘önéletrajz’.
3. Edények és azok tartozékai: *butilka* ‘palack’; *csájnik* ‘teafőző edény’; *cserpák* ‘merítő’.
4. Egészségügy: *gripp* ‘influenza’; *invalid* ‘rokkant’; *kápelynica* ‘infúzió’; *poliklinika* ‘rendelőintézet’.
5. Cselekedetek, tulajdonságok, testrészek: *blátnoj* ‘vagány’; *dezsurálni* ‘ügyeleteskedni’.
6. Eszközök: *burzsujka* ‘vaskályha’; *gázplita* ‘gáztűzhely’; *misálka* ‘betonkeverő’.
7. Ételek, italok: *cseburek* ‘húsos fánk’; *pelmenyi* ‘húsos derelye’; *piroski* ‘fánk’; *váfli* ‘ostya’.
8. Fogalmak: *bida* ‘baj’; *ekonómia* ‘takarékosság’; *szokrascsényie* ‘létszámleépítés’.
9. Foglalkozások, tisztségek: *advokát* ‘ügyvéd’; *csinovnyik* ‘hivatalnok’; *deputát* ‘képviselő’.
10. Földrajzi és külterületi nevek: *perevál* ‘hágó’; *szotek* ‘telek’.
11. Helyiségek: *blokposzt* ‘ellenőrzőpont’; *dácsa* ‘hétvégi ház’; *ucsásztok* ‘telek’.
12. Intézmények: *bazár* ‘piac’; *berkassza* ‘takarékszövetkezet’; *birzsa* ‘munkaközvetítő’.
13. Oktatás, iskola: *attesztát* ‘érettségi bizonyítvány’; *diktánt* ‘tollbamondás’; *konszpekt* ‘jegyzet’.
14. Járművek és azok alkatrészei: *bagázs(nyik)* ‘csomagtartó’; *elektricska* ‘villanyvonat’.
15. Katonaság: *oficer* ‘tiszt’; *patruj* ‘járőr’; *povesztka* ‘katonai behívó’; *szerzsánt* ‘tiszthelyettes’.
16. Közélet: *komszomolújság; majdan; peresztrojka; pionírmozgalom; sztatytya* ‘törvénycikkely’.

17. Közigazgatás: *oblásznij* ‘területi’; *rajon* ‘kerület, járás’.
18. Mindennapi élet: *dáváj!* ‘gyerünk!’; *durák* ‘bolond’; *fortocska* ‘szellőzőablak’; *ocsered* ‘sor’.
19. Munkagépek: *kolhozautó; krán* ‘emelődaru’; *pricep* ‘utánfutó’; *szamoszvál* ‘billenőkocsi’.
20. Népek: *gruzin* ‘grúz/georgiai’; *hucul*.
21. Pénzügy: *avansz* ‘előleg’; *kredit* ‘banki kölcsön’; *roszrocska* ‘részletfizetés’.
22. Öltözködés: *kroszovki* ‘sportcipő’; *kurtka* ‘dzseki’; *májka* ‘póló’; *pufajka*; *usanka*.
23. Szervezetek: *bezpeka* ‘belbiztonsági nyomozó’; *gulag; KGB; kolhoz; komszomol; pionír*.
24. Technikai eszközök: *ekrán* ‘képernyő’; *fleska* ‘pendrive’; *szignalizáció* ‘riasztóberendezés’.
25. Vallás: *pászka* ‘húsvéti kalács’; *pravoszláv; pravoszlavizál*.
26. Zöldségek: *baklazsán* ‘padlizsán’; *murkó* ‘sárgarépa’ (Gazdag 2021: 222–224).

A magyar eredetű szavak fogalomköri rendszerezésénél a gazdálkodással, pásztorkodással, a ház berendezésével, öltözködéssel, időjárással, betegségekkel, ételek megnevezésével és elkészítésével, állattartással kapcsolatos szavak és kifejezések lesznek a legnagyobb számban minden vizsgált korban. Biztosan lehet vallással kapcsolatos csoportot elkülöníteni, valamint a régebbi átvételek között számos foglalkozással, tisztségekkel kapcsolatos szó és kifejezés is előfordul. A közigazgatás témaköre mellett ezek jellemzően az oktatással és a katonasággal kapcsolatosak, amelyeket az idősebb nemzedék ismer, használ. Ők tanultak még magyar iskolában, szolgáltak a magyar hadseregben, intéztek ügyeket a hivatalokban magyarul. A magyarizmusok fogalomkörök szerinti csoportosítása:

- Ruházat: ла́йбі (lájbi) ‘zakó’, надра́ги (nádráhi) ‘nadrág’, у́йош (ujos) ‘zakó’, будиго́ві (bugyigovi) ‘női alsónemű’, бе́кеч (bekecs) ‘mellény’, ка́пча (kápcsá) ‘kapocs’, ба́бошний (bábosnéj) ‘pettyes, babos’, бо́йти (bojti) ‘bojt’, ма́шлик (máslék) ‘masli’.
- Gasztronómia, ételek, italok, konyhai eszközök: та́нджир (tándzsér) ‘tányér’, то́втіке (tótike) ‘töltelék’, паприка́ш (páprikás) ‘paprikás’, бу́ндашка (bundáská) ‘bundáskenyér’, а́лдомаш (áldomás) ‘áldomás’,

бóграч (bográcsgulyás), гýрка (hurká) ‘hurka’, сегедúнський (szehedénszkéj) ‘szegedi, székelykáposzta’, кíфлики (kifléké) ‘kifli (sütemény)’.

- Mezőgazdasági munkával, földműveléssel kapcsolatos: шор (sor) ‘sor’, рокаш (rokás) ‘rakás’, ланц (lánc) ‘lánc’, пáйта (pájtá) ‘pajta’, палáнта (pálántá) ‘palánta’, бáлта (báltá) ‘balta’, маж (mázs) ‘mázsa’, áрендаш (árendás) ‘árendás‘.
- Család, rokonság: áндьи (ángyi) ‘ángy‘, шóвгор (sovgar) ‘sógor’, шовгорúня (sovgarényá) ‘sógornő’, фáйта (fájtá) ‘fajta, család’.
- Külső és belső tulajdonságok: кúньешний (kényesnéj) ‘kényes’, сóмар (szomár) ‘szamár’.
- Intézmények, közigazgatás: вáрош (város) ‘város’, бовт (bovt) ‘bolt’.
- Egyéb (töltelékszók, szitokszók stb.): вадь (vágy) ‘vagy’, ні (ni) ‘ni’ (Zékány 2022: 485–486).

Kétnyelvűség során a szókölcsönzés vagy lexikális kölcsönzés az egyik legtöbbször megjelenő kontaktusjelenség (Márku 2013: 29). Kárpátalján a nyelvek közötti érintkezés következtében nem véletlen, hogy egyre több kölcsönszót használunk. A kölcsönszavak nemcsak a köznyelvbe kerülhetnek át, hanem a regionális nyelvhasználatba is beépülhetnek (Csernicskó 2010: 81). Lanstyák István (1998: 32) megállapította, hogy a szókölcsönzés mértéke és jellege regiszterenként jelentős eltéréseket mutat. A kárpátaljai felmérések arra engednek következtetni, hogy a szaknyelvek meglehetősen sok kölcsönelemet tartalmaznak. Ugyanis a szakiskolák és szakközépiskolák tannyelve többnyire ukrán, így a szakmát és a szakkifejezéseket sem magyarul sajátítják el a diákok.

A lexikai átvételek alakilag mindig az adott új környezet szerint változnak. Míg a beszélő érzi idegen voltukat, addig felismerhető, hogy a másik nyelvből származnak. A kárpátaljai kevert nyelvben pedig gond nélkül használható az eredeti szóalak, idegen hangzása nem zavaró.

A legtöbb szláv átvételt a helyi magyar nyelvben a szó eredeti hangalakjának a megtartásával használják. Egy részüknek nincs is magyar megfelelőjük. Például: *pufajka, usanka, pravoszláv, komszomol, hucul* stb. A többi esetben sem különösen bántó a szlávos hangzás és szóalak a helyi magyar beszélő számára.

Minél szórványabb területen járunk, annál jellemzőbb vonás, hogy a más nyelvű szónak nem is igyekeznek változtatni a csengésén. Például: *avansz* 'előleg'; *kroszovki* 'sportcipő'; *kurtka* 'dzseki'; *ekrán* 'képernyő'; *povesztka* 'katonai behívő'; dácsa 'hétvégi ház'; stb.

A nyelvek kölcsönhatásának érdekes velejárója, hogy a nemzetközi szavak esetében is alaki változást eredményezhet. A kárpátaljai magyar nyelvben számos olyan idegen szót találunk, amelyet a magyar nyelv is ismer, használ, de a kárpátaljaiban mégis inkább a szlávból átvett alakváltozat terjedt el, és esetenként felváltva használatos a magyar köznyelvben előforduló alakváltozattal. Ezek a lexikai egységek mind a szláv nyelvekben, mind pedig a magyarban idegen elemek, leggyakrabban latin, német, francia stb. jövevényszók. Például: *infarkt* 'infarktus', *docent* 'docens', *dokument* 'dokumentum', *referát* 'referátum', *rektorát* 'rektorátus', *diplom* 'diploma' stb.

Előfordul, hogy az átvétel és az anyanyelvi megfelelő között valamilyen jelentésbeli, stilisztikai, hangulati különbség van, pl. a *bolnyicsnijl/likárnyánnij* kifejezés nem felel meg a *beteglap* szónak. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban '(fizetett) betegszabadság, táppénz' jelentésben használatos (Beregszászi–Csernicskó 2004: 137), a magyar köznyelvi jelentése pedig 'a beteg kezelési adatait feltüntető lap, kórlap'.

Az átvételek esetében néha előfordul, hogy az átvevő nyelvben a már korábban átvett idegen szó jelentése mellé társul egy újabb, ezáltal a jelentés tágul. Az ilyen jelentésbeli átvételeknek köszönhetően a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban egy-egy idegen szó jelentése tágabb, mint a magyar köznyelvben. Például: a *kanális*, *kanál* szó, amely a köznyelvi jelentésen kívül használatos 'tévécsatorna' értelemben is. Ilyen a *kód (identifikációs kód)* kifejezés, amellyel a postai irányítószámot és a személyi azonosítószámot is jelölik. A *birzsa* szó jelentése is bővebb, jelentése a nyelvjárásokban 'munkaközvetítő ügynökség, munkanélküliekkel foglalkozó hivatal'. A szakirodalom az ilyen típusú átvételeket a közvetett lexikai átvételek között tartja számon (Lanstyák 2005: 23).

Mivel egyszerre van jelen mindkét nyelv a környezetemben, gyakran előfordul, hogy párhuzamosan használom az ukrán és az orosz megfelelőt a kárpátalajai magyar beszédemben. Ezek között jelentésbeli különbség sincs, a használatukat legfeljebb az időszak (utóbbi időben inkább az ukránt használjuk),

a beszédpartner nyelvismerete vagy az adott szituáció határozza meg. Ilyenek: or. *sztolova* – ukr. *jidálnya* 'étkezde', or. *szelszovet* – ukr. *szilráda* 'községi tanács', or. *dnyevnyik* – ukr. *scsodennyik* 'a tanuló naplója', or. *szprávka* – ukr. *dovidka* 'igazolás', or. *pedszovet* – ukr. *pedráda* 'tanári értekezlet'.

Az átvételek esetében sokszor a közvetlen átadó nyelvet sem könnyű meghatározni. Olykor nehéz eldönteni, hogy az orosz vagy az ukrán nyelvből kerültek-e a kárpátaljai magyar nyelvjárásokba egyes szavak, ha azok írásképe megegyező, pl. *pláscs* (or., ukr. плащ 'ua'), *hálát* (or., ukr. халат 'ua'), *kvitáncija* (or. квитанция, ukr. квитанція 'ua'), *borscs* (or., ukr. борщ 'ua'), *nákáz* (or., ukr. наказ 'ua') stb.

A szakirodalom (Lanstyák 1998: 31; Csernyicskó 2003: 125–138) szerint a szókölcsönzésnek öt típusa van:

Közvetlen kölcsönzés: a másodnyelvi szó közvetlen, vagyis alapvetően eredeti hangalakjában történő átvétele. Például: or. *bulocska* 'zsömle'; ukr. *jidálnya* 'étkezde'; magy. *leves* 'ua'.

Hangalakkölcsönzés: egy szó az első nyelv egynyelvű változataiban is ismeretes, de a kétnyelvű beszélők a másodnyelvre jellemző hangalakban (is) használják. Például: *dokument* 'dokumentum'.

Hibrid kölcsönszavak: azok az összetett szavak, amelyek egyik tagja közvetlen kölcsönszó, a másik tagja pedig első nyelvi szóval van helyettesítve. Például: *főszesztra* 'főnővér'.

Jelentéskölcsönzés: ha egy szó jelentése bővül, új jelentéssel gazdagodik a másik nyelv hatására. Ilyen a kárpátaljai magyar közösségben a *fal* 'szekrénysor', *kimenő* 'szabadnap', *metodista* 'módszertanos'.

Tükörszavak és tükörkifejezések: fordítás útján jönnek létre, másodnyelvbeli modell alapján. Ilyen például a: *(pénzt) cserél* 'vált', (kérdést) *felad* 'feltesz', *(vizsgát) lead* 'letesz'.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a nyelvek közötti keveredés nem új keletű ezen a tájon, és minden bizonnyal ennek a folyamatnak is fokozatai vannak. Kevesebb szót veszek át abból a nyelvből, amelyet még csak tanulok. Idegen a számomra, de már ekkor is szükséges egy-egy adott szót beépíteni a saját nyelvhasználatomba. A nyelvismeret egy biztosabb fázisában már toldalékolt szóalakokat

is tudok használni. Vagy akár csak a szótövet, esetleg csak a toldalékot elvonni és további alakokat építeni belőle. S igencsak jól kell bírnom az adott nyelvet, hogy egész kifejezéseket emeljek át belőle a saját nyelvembe. Ezeket már talán nem is a használat szükségessége indokolja, mint az előző esetekben. Az ilyen hosszabb kifejezés valamiért találóbb, kompaktabb vagy szebb a beszélő számára, s a környezetnek sem okoz gondot a szövegen belüli nyelvváltás.

> „Trianon óta […] államhatárok szabdalják a nyelvterületet, ami teljesen új helyzetet teremtett. Korábban csak a moldvai csángó magyarok lakóhelye esett a Magyar Királyság határain kívül. Ez a széttagoltág folyamatosan különleges nyelvi jogi és nyelvpolitikai feladatok elé állítja a felelős tudósokat és döntéshozókat: a határok nyelvi és kulturális értelemben nem állhatják útját a magyar nyelvközösség határtalanodásának, egy sajátos, Kárpát-medencei multikulturális régió létrejöttének." (Pomozi 2023: 39.)

Bízzunk benne, hogy a multikulturális környezet továbbra is alakítja, színezi a helyben élők nyelvét és kultúráját, vegyíti a különböző népeket, ezáltal toleranciára, a saját és a másik nemzet értékeinek elfogadására, tiszteletére és megőrzésére nevel, biztosítja az elszórt nemzetiségi kisebbségek fennmaradását.

Hivatkozott irodalom

Bartha Csilla 1993: *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítése.* Kandidátusi értekezés. Budapest.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004: Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára. In: uők: *…itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról.* PoliPrint, Ungvár. 127–138.

Csernicskó 2003: *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász.

Gazdag Vilmos 2021: *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi Járás magyar nyelvjárásaiba*n. Termini Egyesület, Törökbálint.

Kiss Jenő 1995: *Társadalom és nyelvhasználat.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Lanstyák István 1998: *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely.

Lanstyák István 2005: Kölcsönszavak a magyar nyelv határon túli változataiban. In: Vörös Ferenc (szerk.): *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Budapest–Nyitra–Somorja. 21–26.

Lizanec Péter 1993: Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye.* Intermix, Ungvár–Budapest. 50–56.

Márku Anita 2013: *„Po zakarpatszki".* Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. *Monográfia.* „Líra" Poligráfcentrum, Ungvár.

Navracsics Judit 2010: Kódváltás és kódkeverés kétnyelvűek spontán beszédében. In: Navracsics Judit – Lengyel Zsolt (szerk.): *Nyelv, beszéd, írás. Pszicholingvisztikai tanulmányok* I. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, 107.) Tinta Könyvkiadó, Budapest. 121–129.

Pomozi Péter 2023: *Magyar nyelvű otthon 5.* Kárpátalja. Budapest.

Zékány Krisztina 2022: Étellel, itallal kapcsolatos magyar lexikai kölcsönzések a kárpátaljai nyelvekben és nyelvjárásokban. Kenyér- és egyéb tésztafélék. In: Bíró Csilla – Nagy Dóra (szerk.): *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2022*. Budapest. 481–497.